

УДК 03.19.77

COURT PRECEDENTS IN VETERANS' CASES: HISTORICAL BACKGROUND AND CURRENT PRACTICES OF COURTS IN THE UNITED STATES

СУДОВІ ПРЕЦЕДЕНТИ У СПРАВАХ ВЕТЕРАНІВ: ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА
СУЧАСНІ ПРАКТИКИ СУДІВ У США

Vygovsky M.Y./ Виговський М.Ю.

d.h.s., prof. / д.і.н., проф

ORCID: 0000-0002-2874-5528

Dotsenko, V.O./ Доценко В.О.

d.h.s., prof. / д.і.н., проф

ORCID: 0000-0003-1131-1675

Zholob M.P. / Жолоб М.П.

PhD in History, Associate Professor / к.і.н, доцент

ORCID: 0000-0003-0745-8412

Fedinskyi O.M. / Федінський О.М.

Postgraduate Student / аспірант

ORCID: 0009-0006-7006-5872

Dragomanov Ukrainian State University,

Kyiv, Pirogov Street, 9, 01601

Український державний університет імені Михайла Драгоманова,

Київ, Пирогова, 9, 01601

Анотація. У статті проаналізовано ключові судові прецеденти США у справах, що стосуються правового статусу та соціального захисту ветеранів, а також становлення спеціалізованих судів для ветеранів (*Veterans Treatment Courts*). На основі рішень Верховного суду США та федеральних судів розкрито еволюцію підходу від вузького тлумачення пільг до формування відповідального (*pro-claimant*) стандарту, посилення процесуальних гарантій і специфічних доказових підходів у справах, пов'язаних із ПТСР та іншими бойовими травмами. Окрему увагу колективом авторів приділено інституційній моделі судів у справах ветеранів як формі проблемно-орієнтованого правосуддя, що поєднує кримінально-правові інструменти з реабілітаційними програмами. Показано можливості адаптації окремих елементів американського досвіду для побудови в Україні ефективної системи судового й правового захисту ветеранів у повоєнний період.

Ключові слова: ветерани, судові прецеденти, Верховний суд США, процесуальні гарантії, посттравматичний стресовий розлад, *Veterans Treatment Courts*, правовий захист ветеранів.

Вступ.

Повномасштабна війна в Україні з 2022 року, а також участь українських військовослужбовців у бойових діях в зоні проведення АТО/ООС з 2014 року, зумовили стрімке зростання кількості осіб із досвідом війни, які потребують довгострокових гарантій соціального захисту, реабілітації та ефективного

доступу до правосуддя. Утім, навіть за наявності спеціальних законів і програм, сам по собі формальний набір пільг не гарантує реального поновлення порушених прав ветеранів, особливо в ситуаціях, коли йдеться про складні поєднання медичних, психологічних, соціальних та кримінально-правових проблем. Досвід США демонструє, що ключовим елементом такої системи є не лише нормативна база, а й розвинена мережа судових та квазісудових механізмів захисту, які історично формувалися через послідовні судові прецеденти й спеціалізовані інституційні рішення [15, с. 1–55].

У Сполучених Штатах модерна система ветеранських виплат та послуг постала як результат тривалої еволюції – від фрагментарних пенсійних програм початку ХХ ст. до комплексного «ветеранського добробуту», інтегрованого в ширший контекст соціальної держави та адміністративного права [15, с. 1–55]. Важливу роль у цьому процесі відіграли рішення Верховного суду США та федеральних судів, які поступово розширювали межі судового контролю за адміністративними рішеннями щодо ветеранських виплат, закріплювали відповідальний (*pro-claimant*) стандарт тлумачення сумнівів на користь ветерана та підвищували вимоги до процесуальних гарантій заявників (зокрема, у справах *Walters v. National Association of Radiation Survivors*, *Brown v. Gardner*, *Henderson v. Shinseki* тощо) [3; 4; 5]. Саме прецедентне право сформувало специфічну конфігурацію судового захисту, де ветерани розглядаються як особлива група, для якої держава бере на себе підвищені обов'язки щодо доказування, доступності процедур і врахування наслідків бойового досвіду.

Паралельно з розвитком власне адміністративно-судового захисту ветеранів у США виникла окрема, проблемно-орієнтована гілка правосуддя – суди у справах ветеранів (*Veterans Treatment Courts*). Вони поєднують елементи кримінального судочинства із терапевтичними, реабілітаційними та соціальними програмами, орієнтованими передусім на ветеранів із посттравматичним стресовим розладом, залежностями та іншими наслідками бойової травми [16, с. 357–372; 17]. Сучасні дослідження вказують на швидке поширення цієї моделі, її внутрішню різноманітність та відсутність єдиного федерального стандарту, що

породжує як інноваційний потенціал, так і суттєві ризики нерівності доступу та фрагментації практик [18, с. 705–752; 19, с. 32–58; 20, с. 5–31; 21, с. 1171–1194]. Емпіричні роботи, присвячені аналізу бар'єрів участі у судах для ветеранів та причин їхнього «провалу» в окремих юрисдикціях, додатково підкреслюють важливість процесуальних гарантій, якості менторських програм, прозорості критеріїв добору учасників тощо [22, с. 23–31; 23, с. 322–343].

Попри значний масив досліджень, більшість праць американських авторів зосереджуються або на історії формування системи ветеранських бенефітів та судового контролю за діяльністю Департаменту у справах ветеранів [15, с. 1–55], або на емпіричній оцінці ефективності окремих програм і судів для ветеранів [18, с. 705–752; 19, с. 32–58; 21, с. 1171–1194]. Для українського дискурсу, який перебуває лише на початковому етапі формування цілісної моделі правового й інституційного захисту ветеранів, особливу цінність становить узагальнений аналіз саме судових прецедентів – як у сфері адміністративно-правового регулювання ветеранських виплат, так і в площині спеціалізованих судів у справах ветеранів. Саме через призму прецедентного права можна побачити, яким чином суди заповнювали прогалини законодавства, балансували між «дружнім до ветерана» підходом і вимогами процесуальної економії, а також як вони реагували на нові виклики, пов'язані з ПТСР, військовими травмами та кримінальним правосуддям.

Мета статті – проаналізувати ключові судові прецеденти у справах ветеранів у США та показати, як вони сформували сучасну модель судового й правового захисту ветеранів, включно зі становленням і розвитком судів у справах ветеранів (Veterans Treatment Courts). Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких завдань:

- 1) Окреслити історичні етапи становлення судового захисту ветеранів у США та його нормативно-інституційні особливості;
- 2) Проаналізувати базові прецеденти Верховного суду США та федеральних судів, що визначили стандарти доказування, процесуальні гарантії та матеріально-правовий статус ветеранів;

3) Показати специфіку моделі Veterans Treatment Courts як форми проблемно-орієнтованого правосуддя;

4) Визначити можливі уроки для реформування системи правового захисту ветеранів в Україні з урахуванням американського досвіду.

Об'єктом дослідження є система судового та правового захисту ветеранів у США. Предмет дослідження становлять судові прецеденти у справах ветеранів (рішення Верховного суду США, федеральних апеляційних судів тощо) та сучасні практики функціонування судів у справах ветеранів як особливої форми проблемно-орієнтованого правосуддя. Джерельну базу становлять судові рішення у справах, що стосуються ветеранських виплат, процесуальних гарантій і врахування наслідків бойового досвіду [1–5; 7–10; 13; 14], а також наукові й емпіричні дослідження, присвячені історії формування ветеранської системи та аналізу моделей Veterans Treatment Courts [15, с. 1–55; 18, с. 705–752; 19, с. 32–58; 20, с. 5–31; 21, с. 1171–1194; 22, с. 23–31; 23, с. 322–343]. Наукова новизна роботи полягає у спробі інтегрованого аналізу прецедентного права та практик спеціалізованих судів для ветеранів з позицій їхньої потенційної адаптації до умов повоєнної України.

Основний текст.

Історичні передумови судового захисту ветеранів у США.

Формування специфічного правового статусу ветеранів у США бере свій початок у пенсійних програмах XIX ст., насамперед пов'язаних із наслідками Громадянської війни. Уже тоді держава перейшла від вузько зрозумілої «милостині» до квазі-договірної логіки «боргу перед ветераном», яка поступово інституціоналізувалася у вигляді розгалуженої системи пенсій за військову службу та інвалідність [15, с. 3–10]. Пенсії для колишніх військовослужбовців, їхніх вдов і сиріт фактично стали одним із перших масштабних інструментів соціальної політики федерального рівня, що випередив появу загальнонаціональних програм соціального страхування й соціального забезпечення. Водночас домінувала патерналістська модель: виплати розглядалися як особливий «привілей», наданий Конгресом, а не як суб'єктивне

право, яке може бути судово захищене за загальними стандартами адміністративного чи конституційного контролю [15, с. 5–12].

На початку ХХ ст. із появою масової мобілізації часів Першої світової війни пенсійна модель поступово трансформувалася в більш комплексну систему пілґ та сервісів. Прийняття низки законів воєнного періоду (про страхування ризиків військової служби, медичну та реабілітаційну допомогу ветеранам) заклало основу для формування спеціалізованих органів, відповідальних за адміністрування ветеранських програм [15, с. 12–20]. Створення у 1921 р. Veterans Bureau, а згодом – реорганізація інституційної архітектури із утворенням у 1930 р. Veterans Administration (VA) означали перехід до бюрократизованої моделі управління, де рішення щодо призначення й перегляду пілґ ухвалювалися переважно в межах внутрішніх процедур, із мінімальним судовим контролем [15, с. 20–28]. Внутрішні апеляційні механізми VA фактично формували замкнену систему правового розгляду, у якій пріоритет надавався медико-бюрократичній експертизі, а не публічній змагальній процедурі.

У міжвоєнний період і в перші роки Другої світової війни ветеранські програми все більше інтегрувалися у ширший контекст соціальної держави, але зберігали автономію щодо загальних систем соціального страхування та допомоги [15, с. 28–35]. Паралельно формувалися перші правові підстави для захисту ветеранів у сфері праці та службових відносин, зокрема у зв'язку з реемплойментом (поверненням на роботу після військової служби). Уже під час Другої світової війни законодавець закріпив пріоритет права ветерана на відновлення трудових відносин і збереження певних гарантій, що згодом отримало відображення у прецедентній практиці Верховного суду США (справи *Boone v. Lightner*, *Fishgold v. Sullivan Drydock & Repair Corp.* тощо) [1; 2]. У цих рішеннях було закладено важливу доктрину: служба в армії не може ставити ветерана в гірше становище порівняно з «цивільними», а роботодавець зобов'язаний враховувати особливий характер військового обов'язку [1; 2; 15, с. 30–35].

Кульмінацією цієї еволюції у першій половині ХХ ст. стало ухвалення після

завершення Другої світової війни комплексних актів на кшталт «GI Bill», які поєднували пенсійні та страхові механізми з інструментами підтримки освіти, житлового кредитування та професійної реінтеграції ветеранів [15, с. 35–45]. Таким чином, від початкової моделі «пенсії як винагороди за службу» система поступово перейшла до розуміння правового статусу ветерана як комплексного набору соціальних, економічних і правових гарантій, інтегрованих у різні сфери політики. Водночас саме у цей період була закладена подвійність, яка зберігатиметься і надалі: з одного боку, високий рівень формальних гарантій, з іншого – домінування адміністративно-бюрократичних процедур, обмежений судовий контроль і відсутність розвиненої прецедентної доктрини на користь ветерана. Саме на цьому фундаменті в подальшому вибудовуватиметься модерна система судового й правового захисту ветеранів, що стане предметом аналізу в наступних підпунктах [15, с. 45–55].

Поворотним етапом у формуванні правового статусу військовослужбовців і резервістів у США стали судові прецеденти часів Другої світової війни, пов'язані із застосуванням законодавства про цивільно-правовий захист військових (Soldiers' and Sailors' Civil Relief Act) та про відновлення трудових прав після демобілізації (Selective Training and Service Act). Якщо до цього політика відносно ветеранів переважно обмежувалася пенсіями та обмеженим набором пільг, то зазначені закони і прецеденти на їх основі вперше чітко закріпили ідею, що військова служба не може призводити до погіршення становища особи у цивільному житті – у сфері праці, виконання договірних зобов'язань, судових процедур тощо [15, с. 30–35].

У справі *Boone v. Lightner* (1943 р.) Верховний суд США розглядав питання про межі застосування Soldiers' and Sailors' Civil Relief Act у контексті цивільних позовів проти осіб, призваних на військову службу [1]. Закон передбачав можливість відстрочки судового розгляду у випадках, коли виконання військового обов'язку суттєво ускладнювало або робило неможливою участь відповідача у процесі. Суд підтвердив широкий дискреційний розсуд судів нижчих інстанцій щодо надання або відмови у відстрочці, однак водночас

визнав, що сам факт військової служби вимагає спеціального ставлення й не може ігноруватися при оцінці «справедливості» провадження [1; 15, с. 30–32]. Таким чином, було закладено принцип, за яким військовослужбовець не повинен зазнавати процесуальних збитків через те, що він виконує наказ держави, – принаймні у ситуаціях, коли участь у суді об’єктивно утруднена чи неможлива.

Ще більш далекосяжні наслідки для правового статусу резервістів і ветеранів у трудовій сфері мало рішення у справі *Fishgold v. Sullivan Drydock & Repair Corp.* (1946 р.) [2]. Йшлося про тлумачення *Selective Training and Service Act*, який гарантував працівникам, призваним на військову службу, право на поновлення на попередній роботі після демобілізації. Верховний суд сформулював так званий «принцип ескалатора»: повертаючись із війни, працівник має «стати на ту сходинку ескалатора», на якій він би перебував, якби не переривав трудовий стаж через службу [2; 15, с. 32–35]. Це означало не лише формальне відновлення на посаді, а й урахування підвищення, індексації заробітку, змін у штаті тощо, які могли статися за час його відсутності. Суд також підкреслив, що норми про програми відновлення на роботі (реемплоймент) повинні тлумачитися широко, «на користь ветерана», а роботодавець не може використовувати військову службу працівника як привід для зниження його статусу чи звільнення [2].

У сукупності справи *Woone* та *Fishgold* стали символічним і нормативним ядром нової доктрини: військова служба не є суто приватною життєвою обставиною, ризики якої особа несе сама, а виступає підставою для особливого правового режиму, покликаного компенсувати негативні наслідки виконання публічного обов’язку [1; 2; 15, с. 30–35]. На практичному рівні це означало розбудову трьох блоків гарантій (таблиця 1).

Хоча згадані прецеденти не утворювали ще цілісної «ветеранської конституції», вони заклали низку важливих принципів, які надалі були розвинені в законодавстві про права резервістів і ветеранів (зокрема в актах, що передували сучасному *USERRA*), а також у пізнішій судовій практиці щодо захисту ветеранів від дискримінації [1; 2; 15, с. 35–45]. Саме завдяки цим раннім

рішенням судова влада вийшла за межі суто технічного тлумачення пільг і почала розглядати військову службу як фактор, що вимагає спеціальної юридичної чутливості та «посиленого» стандарту справедливості у відносинах між ветераном, роботодавцем, кредитором і державою.

Таблиця 1 – Блоки гарантій ветеранам війни у США, запроваджених на підставі прецеденту у справах *Boone v. Lightner* (1943 р.) та *Fishgold v. Sullivan Drydock & Repair Corp.* (1946 р.)

Блок гарантій	Зміст	Типові інструменти / приклади
Процесуальний захист	Захист військовослужбовця / резервіста у цивільних та адміністративних спорах під час служби	Відстрочка розгляду справи; перегляд рішень; недопущення «заочних» вироків через неможливість участі в суді
Захист у сфері праці	Гарантії збереження трудового статусу та недискримінації через військову службу	Право на поновлення на роботі; «принцип ескалатора» (<i>Fishgold</i>); заборона звільнення чи зниження посади через службу
Пом'якшення цивільних зобов'язань	Полегшення виконання приватно-правових зобов'язань, ускладнених мобілізацією	Відстрочка сплати кредитів; зміна умов оренди; захист від штрафних санкцій та примусового стягнення на час служби

Після інституціоналізації Veterans Administration (VA) у 1930 р. система забезпечення ветеранів дедалі більше набувала рис великої соціальної бюрократії з власними процедурами, стандартами оцінки доказів та внутрішніми механізмами оскарження рішень [15, с. 20–28]. Ключовою рисою цього етапу була поєднаність високого рівня декларованого «піклування» про ветерана з одночасним закріпленням принципу остаточності рішень адміністратора Veterans Administration: законодавство прямо обмежувало можливість їх судового перегляду, виводячи сферу ветеранських бенефітів за межі загальної юрисдикції федеральних судів [15, с. 28–35]. У цих умовах внутрішні апеляційні органи VA – насамперед Board of Veterans' Appeals (BVA) – фактично

виконували функцію квазісуду, проте діяли в межах закритої, переважно письмової процедури, де пріоритет мали медичні висновки та адміністративні інструкції, а не принципи змагальності й публічності, характерні для класичного судочинства.

Такий «позасудовий» статус системи ветеранських виплат довгий час обґрунтовувався доктриною особливих відносин «держава – ветеран», у межах якої останній розглядався радше як об'єкт патерналістської опіки, ніж як повноцінний носій суб'єктивних публічних прав [15, с. 30–38]. Одним з втілень цієї логіки були жорсткі обмеження на участь адвокатів у провадженнях VA і встановлення символічно низьких «стель» гонорарів, що мало забезпечити систему від «юридизації» й зберегти її «неформальний» відповідальний характер. Однак на практиці це призводило до структурної асиметрії: адміністрація мала у своєму розпорядженні бюрократичний апарат і медико-експертний ресурс, тоді як ветеран часто залишався без ефективного представництва й інструментів впливу на процедуру [3; 15, с. 35–40].

Поворотним моментом у переосмисленні цієї моделі стала справа *Walters v. National Association of Radiation Survivors* (1985 р.), у якій Верховний суд США розглядав конституційність законодавчих обмежень гонорарів адвокатів, що представляли ветеранів у провадженнях VA [3]. Хоча Суд у підсумку підтвердив їхню конституційність, пославшись на особливий, «неформальний» і відповідальний характер системи ветеранських бенефітів, сама дискусія навколо справи оголила глибинну напругу між патерналістською моделлю «адміністративного милосердя» та вимогами сучасної адміністративної юстиції [3; 15, с. 40–45]. Критики вказували, що позбавлення ветеранів доступу до повноцінної юридичної допомоги фактично цементує замкненість і непрозорість VA, не залишаючи простору для зовнішнього контролю та розвитку прецедентного права у сфері ветеранських виплат [15, с. 42–45].

Саме в цьому контексті Конгрес ухвалив у 1988 р. Закон про судовий перегляд справ ветеранів (*Veterans' Judicial Review Act, VJRA*), який започаткував сучасну трирівневу систему адміністративно-судового розгляду

вимог ветеранів [15, с. 45–55]. По-перше, рішення регіональних офісів VA залишилися первинною ланкою, відповідальною за встановлення фактичних обставин і призначення бенефітів. По-друге, Board of Veterans' Appeals було закріплено як центральний адміністративний апеляційний орган, що розглядає скарги на рішення регіональних офісів і зобов'язаний надавати мотивовані висновки за результатами перегляду [15, с. 47–50]. По-третє, було створено новий федеральний суд – U.S. Court of Veterans Appeals (нині – U.S. Court of Appeals for Veterans Claims, CAVC), уповноважений здійснювати судовий перегляд рішень BVA з огляду на дотримання закону й процесуальних стандартів, а також передбачено подальший перегляд правових питань у Федеральному окружному апеляційному суді (Federal Circuit) [4; 8; 10].

Унаслідок цього система ветеранських бенефітів перестала бути «островом» поза юрисдикцією загальних адміністративно-судових механізмів. Ветерани вперше отримали можливість оскаржувати рішення VA до незалежного суду, вимагати дотримання конституційних гарантій належної правової процедури (due process) та формувати через прецеденти усталені стандарти тлумачення ветеранського законодавства [3; 4; 8; 9]. Поступово саме CAVC і Federal Circuit стали майданчиками, де розроблялися принципи про-відповідального підходу (pro-claimant), уточнювалися доказові стандарти, обов'язок VA сприяти збиранню доказів, вимоги до якості обґрунтування рішень (справи *Colvin v. Derwinski*, *Hodge v. West*, *Brown v. Gardner* тощо) [4; 8; 10; 15, с. 50–55]. Таким чином, модерна система адміністративно-судового розгляду вимог ветеранів у США постала як компроміс між історичною традицією патерналістської «ветеранської» бюрократії та вимогами правової держави й судового контролю, що й визначає подальший розвиток прецедентного права у цій сфері.

Розвиток прецедентного права у сфері ветеранських виплат і процесуальних гарантій.

Запровадження судового перегляду рішень Департаменту у справах ветеранів (VA) після ухвалення Veterans' Judicial Review Act 1988 р. створило умови для формування порівняно автономної підсистеми прецедентного права,

яка поступово конкретизувала як матеріальні стандарти призначення ветеранських виплат, так і процесуальні гарантії заявників [15, с. 45–55]. Якщо ранні рішення Верховного суду США стосувалися передусім загальних питань статусу військовослужбовців і резервістів, то у другій половині XX – на початку XXI ст. центр ваги перемістився до спеціалізованих спорів щодо інтерпретації ветеранського законодавства, стандартів доказування, ролі медичних висновків та обов'язків адміністрації щодо сприяння розкриттю обставин справи [3; 4; 5; 8; 10].

Одним із ключових тематичних блоків сучасного прецедентного права у сфері ветеранських виплат є вироблення стандартів процедурної справедливості та тлумачення норм на користь ветерана. Від перших років дії Veterans' Judicial Review Act 1988 р. суди поставили перед собою завдання – вписати специфічну, історично патерналістську систему ветеранських бенефітів у рамки сучасної адміністративної юстиції, не зруйнувавши водночас її відповідальний характер [15, с. 45–55]. У цьому контексті рішення Верховного суду у справах **Walters v. National Association of Radiation Survivors** (1985 р.) та **Brown v. Gardner** (1994 р.) стали своєрідними «маяками», що окреслили межі допустимого патерналізму та ступінь судового контролю над регуляторною творчістю Департаменту у справах ветеранів (VA) [3; 4].

У справі **Walters v. National Association of Radiation Survivors** ішлося про конституційність законодавчої норми, яка обмежувала розмір гонорару адвоката, що представляє ветерана у провадженні VA, символічним максимумом (10 доларів) [3]. Позивачі стверджували, що така «стеля» фактично позбавляє ветеранів реальної можливості отримати кваліфіковану юридичну допомогу й, отже, порушує гарантії належної правової процедури (due process). Більшість Верховного суду, застосувавши тест зважування інтересів за підходом **Mathews v. Eldridge**, дійшла висновку, що обмеження гонорарів є конституційно допустимим, оскільки ветеранська система нібито побудована як «неформальна» і «дружня» до заявника, а держава через VA бере на себе активну роль захисника його інтересів [3, с. 305–310].

Рішення **Walters** загалом підтвердило традиційну, патерналістську модель: ветеран розглядається не стільки як носій суб'єктивних прав, скільки як об'єкт опіки, а формальне судове процесуальне рівноправ'я сторін замінюється припущенням, що адміністрація «грає на боці ветерана» [3; 15, с. 40–45]. Водночас аргументація Суду чітко засвідчила, що така модель має ціну: передбачається низький рівень «юридизації» процедур, обмежена участь адвокатів, широка дискреція адміністрації, а отже – ризик непрозорості та помилок. Саме на це вказували опоненти, які наголошували, що формальний відповідальний характер системи не гарантує фактичної рівності сторін у ситуації, коли VA володіє значними бюрократичними й експертними ресурсами, а ветеран часто є вразливою особою з обмеженими можливостями самозахисту [15, с. 42–45].

Дискусія довкола **Walters** стала каталізатором ширшої критики закритості процедур VA та відсутності повноцінного судового контролю за призначенням ветеранських виплат. У науковій літературі дедалі частіше звучали аргументи, що патерналістська конструкція, покликана захищати ветеранів, фактично перетворюється на інструмент ізоляції їхніх вимог від загальних стандартів справедливого розгляду адміністративних справ [15, с. 40–45]. Цей тиск академічної спільноти, громадських організацій і самих ветеранів став одним із чинників, які сприяли ухваленню Veterans' Judicial Review Act та створенню спеціалізованих судів для розгляду апеляцій у справах ветеранів.

На цьому тлі рішення **Brown v. Gardner** (1994 р.) стало поворотним щодо матеріально-правового виміру ветеранських спорів. Предметом розгляду було тлумачення § 1151 Кодексу США, який встановлював відповідальність держави за шкоду, завдану здоров'ю ветерана внаслідок медичного лікування у VA [4]. Адміністрація шляхом підзаконного регулювання фактично звузила сферу дії цієї норми, вимагаючи наявності «службової помилки» або «недбалості» з боку медичного персоналу як обов'язкової умови для компенсації. Верховний суд одноставно відхилив таке тлумачення, вказавши, що текст закону не містить вимоги вини чи недбалості й пов'язує право на компенсацію із фактом

заподіяння шкоди в процесі лікування, а не з доведенням «винної поведінки» лікарів VA [4, с. 115–120].

У **Brown v. Gardner** Суд чітко розмежував компетенцію Конгресу і VA: якщо законодавець не закріпив у тексті закону вимоги вини, адміністрація не може «дописувати» її під виглядом тлумачення чи технічного уточнення [4]. Більше того, при наявності сумнівів щодо змісту законодавчої норми у сфері ветеранських виплат перевага повинна надаватися не регуляторним «звуженням», а трактуванню, яке забезпечує ширший обсяг захисту ветерана [4; 15, с. 50–52]. Таким чином, **Brown** фактично закріпило спеціальний варіант інтерпретаційного принципу: у разі неоднозначності ветеранське законодавство тлумачиться на користь ветерана, а рівень деференції до підзаконних актів VA є нижчим, ніж у класичних справах адміністративного права.

Практичні наслідки **Brown v. Gardner** були багатовимірними. По-перше, рішення безпосередньо розширило коло ветеранів, які могли претендувати на компенсацію за шкоду, завдану медичним лікуванням у VA, незалежно від доведення провини персоналу. По-друге, воно продемонструвало, що Верховний суд готовий обмежувати регуляторну дискрецію VA, якщо та суперечить буквальному змісту закону чи очевидно звужує обсяг прав ветеранів [4; 15, с. 50–52]. По-третє, **Brown** стало точкою відліку для формування практики нижчих судів, які дедалі частіше відмовлялися сприймати підзаконні акти VA як «автоматично обов'язкове» тлумачення ветеранського законодавства, натомість самостійно аналізуючи його текст, структуру та цілі.

Подальший розвиток окреслених у **Walters** і **Brown** сюжетів відбувся у рішеннях федеральних апеляційних судів, що формували прецедентне право у тісній зв'язці з новою інституційною архітектурою після VJRA [8; 10; 15, с. 45–55]. CAVC і Федеральний окружний апеляційний суд, спираючись на зазначені прецеденти, послідовно посилювали вимоги до змісту й мотивувальної частини рішень VA: органи адміністрації зобов'язувалися чітко пояснювати, як саме вони застосували закон, які докази врахували, як оцінили контроверсійні медичні висновки та чому сумніви не були вирішені на користь ветерана [8; 10].

У сукупності рішення Walters, Brown та низка пов'язаних із ними справ створили «кістяк» сучасної доктрини у сфері ветеранських виплат:

По-перше, система зберігає певні риси патерналістської, «дружньої» до заявника моделі, що виправдовує окремі відхилення від суворих цивільно-процесуальних формальностей [3; 15, с. 40–45];

По-друге, ветеранські виплати розглядаються як юридично захищене право, а не як дискреційна милість адміністрації, що вимагає дотримання стандартів справедливості, пропорційності та обґрунтованості рішень [4; 8; 15, с. 50–55];

По-третє, при тлумаченні неоднозначних норм пріоритет має надаватися розумінню, яке забезпечує ширший обсяг захисту ветерана, а регуляторні спроби звужити обсяг прав підлягають посиленому судовому контролю [4; 8].

Саме в межах цієї доктринальної рамки надалі розвиватимуться відповідальний (pro-claimant) підхід, специфічні стандарти доказування та конституційне осмислення процесуальних прав ветерана, що детально розглядається у наступних підпунктах.

У межах модерної системи розгляду вимог ветеранів центральне місце посідає так званий «відповідальний» (pro-claimant) підхід, який якісно відрізняє ветеранські спори від «звичайних» адміністративних проваджень. Йдеться не лише про декларативну «дружність» держави до ветерана, а про сукупність конкретних процесуальних та доказових правил: зниження доказового тягаря для заявника, пріоритет вирішення сумнівів на його користь, обов'язок органів VA активно допомагати у збиранні доказів, а також вимога максимально повно враховувати специфіку військової служби та бойових травм [8; 10; 15, с. 50–55]. Саме прецедентне право CAVC та Федерального окружного апеляційного суду поступово перетворило ці принципи з політичних тез на юридично зобов'язуючу доктрину.

Важливим стартовим пунктом стала справа **Colvin v. Derwinski** (1991 р.), у якій CAVC окреслив межі повноважень Board of Veterans' Appeals (BVA) щодо оцінки медичних доказів [10]. Суд визнав неприпустимою практику, коли члени BVA фактично підміняли спеціалізовані медичні висновки «власною медичною

думкою», спираючись на інтуїтивні оцінки чи фрагментарні відомості, не підтвержені експертизою [10, с. 171–175]. Було чітко зазначено: BVA не має права самостійно конструювати медичні висновки, які виходять за межі представлених експертних матеріалів. У випадках, коли наявні висновки є суперечливими, неповними чи викликають сумніви, колегія зобов'язана або звернутися по додаткову експертизу, або докладно обґрунтувати, чому надані медичні дані не переконують на користь заявника [10]. Таким чином, Colvin закріпила принцип: сумніви у медичній площині не можуть розв'язуватися шляхом адміністративного «домислювання» фактичних обставин – вони повинні або зніматися через залучення додаткових фахових знань, або, за відсутності переконливих контрдоказів, тлумачитися на користь ветерана.

Наступним кроком розвитку «відповідальної» логіки стала справа **Hodge v. West** (1998 р.), у якій Федеральний окружний апеляційний суд розглядав питання про те, яким має бути поріг для поновлення справи за нововиявленими обставинами [8]. CAVC, посилаючись на власне тлумачення, запровадив доволі суворий стандарт «new and material evidence», згідно з яким нові докази повинні були з високим ступенем ймовірності змінити результат розгляду, аби виправдати повторне відкриття справи. Федеральний суд відкинув цей підхід як несумісний із текстом та духом ветеранського законодавства, яке має «унікально відповідальний характер» [8, с. 1358–1360]. Було підкреслено, що завдання VA та судів полягає не в максимальному обмеженні кількості повторних проваджень, а в забезпеченні реального доступу ветерана до справедливого перегляду, коли з'являються нові, потенційно релевантні відомості.

У результаті Hodge закріпила ключову ідею: при оцінці нових доказів необхідно враховувати їхню потенційну, а не гарантовану здатність вплинути на результат справи; будь-які сумніви щодо їх значущості мають вирішуватися на користь заявника [8]. Це означало відхід від класичної логіки адміністративної економії (мінімізувати кількість переглядів) до логіки посиленого захисту вразливої групи: краще допустити додатковий перегляд, ніж ризикувати тим, що ветеран назавжди втратить право на справедливу оцінку своїх вимог через

початкову неповноту доказів. Hodge тим самим перетворила відповідальний підхід із політичної декларації на конкретний стандарт оцінки доказів і процедурних рішень [8; 15, с. 50–55].

Суттєве «заземлення» відповідальної доктрини у площині конституційних гарантій відбулося в низці рішень початку XXI ст., насамперед у справах **Ferguson v. Principi** (2001 р.) та **Henderson v. Shinseki** (2011 р.) [7; 5]. У **Ferguson** Федеральний суд наголосив, що правило «benefit of the doubt», закріплене в 38 U.S.C. § 5107(b), не є «порожньою декларацією», а накладає на BVA конкретні обов'язки: по-перше, прямо вказувати, чи застосовувалося це правило у справі; по-друге, пояснювати, чому наявні сумніви не були вирішені на користь ветерана, якщо колегія дійшла висновку про відмову у задоволенні вимог [7]. Іншими словами, від адміністративного органу вимагалось не просто згадати про принцип на рівні формули, а продемонструвати в мотиваційній частині рішення реальне зважування сумнівів і їхній вплив на підсумковий висновок. Це суттєво підвищило «прозорість» застосування про-відповідального підходу та створило основу для його ефективного судового контролю.

Ще один вимір відповідальної логіки стосувався процесуальних строків. У справі **Henderson v. Shinseki** Верховний суд розглядав питання про характер 120-денного строку для подання апеляції з BVA до CAVC [5]. Адміністрація наполягала на тому, що цей строк є жорстко «юрисдикційним», а його пропуск автоматично позбавляє суд повноважень розглядати апеляцію. Суд відмовився від такого формалізму, зазначивши, що ветеранська система має неформальний, відповідальний характер і спрямована на захист вразливої групи заявників [5, с. 430–435]. Виходячи з цього, 120-денний строк не може тлумачитися як абсолютний бар'єр; у виняткових випадках мають застосовуватися доктрини на кшталт equitable tolling, які дозволяють пом'якшити наслідки пропуску строку, якщо його суворе застосування призводило б до непропорційного обмеження права ветерана на судовий розгляд [5].

Практичне значення **Henderson** виходить за межі питання строків: Суд продемонстрував готовність застосовувати конституційно орієнтоване

тлумачення процесуальних норм, враховуючи специфіку ветеранської системи й вразливість її бенефіціарів [5; 9]. Відповідальний підхід тут постає не лише як політика «лояльності» до ветеранів, а як вимога, що випливає з принципів належної правової процедури та рівного доступу до правосуддя.

Окремий пласт рішень, який посилив відповідальну доктрину, пов'язаний зі справами щодо ПТСР та інших бойових травм, де особливо гостро постає проблема доказування подій, що мали місце в умовах бойових дій. У справах **Menegassi v. Shinseki** та **Molitor v. Shulkin** федеральні суди визнали, що у таких категоріях спорів традиційні стандарти доказування (орієнтовані на повні документальні підтвердження) мають застосовуватися з урахуванням специфіки військової служби, психологічних наслідків травми та об'єктивних труднощів відтворення подій через роки [11; 13]. Зокрема, Суд визнав, що: 1) медичні висновки щодо ПТСР, які спираються на послідовні, внутрішньо несуперечливі свідчення ветерана, можуть мати самостійну доказову вагу навіть за відсутності повного комплексу «первинних» документів; 2) сумніви щодо точності чи повноти військових записів не повинні автоматично трактуватися проти ветерана; 3) VA має активний обов'язок допомагати в пошуку релевантних доказів, включно з альтернативними джерелами (свідчення побратимів, вторинні записи, матеріали інших відомств) [11; 13].

У сукупності зазначені рішення – від Colvin і Hodge до Ferguson, Henderson, Menegassi та Molitor – закріпили особливий статус ветеранів як групи, щодо якої держава бере на себе підвищені процесуальні обов'язки [7; 8; 10; 11; 13; 15, с. 50–55]. Відповідальний підхід перестав бути декларативною ознакою патерналістської моделі й набув рис юридично зобов'язуючої доктрини, яка: 1) деталізує стандарти доказування; 2) формує вимоги до мотивування рішень VA; 3) впливає на тлумачення процесуальних строків та інших формальних бар'єрів; 4) інтегрується в конституційний дискурс про due process і захист «власницьких» прав ветеранів на виплати [5; 9; 15, с. 50–55]. Для українського контексту ця доктрина є показовою тим, що демонструє можливість поєднання спеціального, «дружнього» режиму розгляду вимог із високими стандартами процесуальної

справедливості, що може бути релевантним при проектуванні національної системи правового захисту ветеранів.

Третім ключовим виміром розвитку прецедентного права у справах ветеранів є поступова «конституціоналізація» їхніх процесуальних прав – визнання того, що ветеранські виплати становлять не лише елемент соціальної політики, а й об'єкт захисту за стандартами належної правової процедури (due process) та справедливого адміністративного розгляду. Йдеться про перехід від уявлення про ветеранські програми як «акт щедрості» з боку держави до розуміння їх як юридично захищених правочинів (entitlements), позбавлення яких без дотримання визначених процедур є конституційно неприйнятним [9; 15, с. 50–55].

У цьому контексті показовою є справа **Cushman v. Shinseki** (2009 р.), у якій Федеральний окружний апеляційний суд прямо визнав, що права на ветеранські виплати становлять «власність» (property) у розумінні П'ятої поправки до Конституції США [9]. Тобто, одного разу надане відповідне право не може бути обмежене або скасоване державою без дотримання належної процедури – принаймні з урахуванням базових елементів: своєчасного повідомлення заявника, можливості бути почутим, доступу до матеріалів справи та неупередженого ухвалення рішення. Суд наголосив, що маніпуляції з доказами, приховування чи фальсифікація інформації, недотримання встановлених процедурних вимог або інші серйозні відхилення від належного процесу розгляду з боку VA можуть призвести до неконституційного позбавлення ветерана належних йому виплат [9, с. 1296–1300]. Цим рішенням було остаточно закріплено відхід від патерналістського бачення ветеранських програм як «дискреційного дару» та підтверджено їх статус як юридично захищених прав, що користуються конституційним захистом.

Надалі у низці справ федеральні суди деталізували, як саме стандарти належних правових процедур мають імплементуватися у специфічному контексті ветеранських спорів. У вже згаданій справі **Henderson v. Shinseki** Верховний суд, розглядаючи питання про 120-денний строк подання апеляції з

BVA до CAVC, фактично визнає, що процесуальні норми ветеранської системи не можуть тлумачитися ізольовано від її про-відповідального характеру та вразливості її бенефіціарів [5]. Замість жорстко «юрисдикційного» підходу Суд обрав модель, яка дозволяє пом'якшувати наслідки пропуску строку (через застосування доктрини equitable tolling тощо), якщо його суворе застосування призвело б до непропорційного обмеження права ветерана на доступ до суду [5, с. 430–435]. Це рішення демонструє, що конституційні стандарти due process можуть вимагати відступу від формалізму на користь реального, а не лише номінального забезпечення права на оскарження.

Подальшу конкретизацію підходів до належної процедури у справах ветеранів демонструє, зокрема, справа **Costello v. McDonough** (2023 р.), у якій ставилося питання про адекватність повідомлення заявника та обґрунтованість рішення VA [12]. Федеральний суд підкреслив, що належне інформування ветерана передбачає не лише формальне направлення повідомлення, а й зрозуміле викладення мотивів відмови: із чітким посиланням на застосовані норми закону, викладом логіки оцінки доказів і поясненням, чому конкретні доводи заявника були визнані недостатніми чи непереконливими [12]. Таким чином, конституційний стандарт належної процедури був «перекладений» у вимоги до змісту й структури адміністративного акту у ветеранських справах.

Систему цих рішень доповнюють висновки, сформульовані у справах, присвячених відповідальну підходу – **Ferguson v. Principi**, **Hodge v. West**, **Menegassi v. Shinseki**, **Molitor v. Shulkin** тощо [7; 8; 11; 13]. У них due process набуває «матеріального наповнення» через конкретні обов'язки VA: активно сприяти збиранню доказів; залучати додаткові експертизи у разі сумнівів у медичних питаннях; не ігнорувати релевантні свідчення ветерана; забезпечувати низький поріг допустимості нових доказів; відображати в рішенні реальне застосування правила «benefit of the doubt» [7; 8; 10; 11; 13]. Відтак принципи конституційно гарантованої належної процедури тісно переплітаються з відповідальною доктриною: остання розглядається не як факультативна «політика доброзичливості», а як форма реалізації due process у ситуації

структурної вразливості заявника.

Особливий статус ветеранів у системі адміністративного правосуддя підтверджується також лінією рішень, у яких CAVC і Federal Circuit послідовно вимагають від VA не просто формального дотримання процедурних кроків, а й їх змістовної спрямованості на реальне забезпечення доступу до правосуддя [8; 9; 15, с. 50–55]. На відміну від класичних адміністративних спорів, де вихідною презумпцією є відносна процесуальна рівність сторін, у ветеранських справах суди відкрито виходять із високого ступеня вразливості заявника – через стан здоров'я, психічні травми, ризик соціальної маргіналізації, залежність від державної допомоги. Це обумовлює посилені вимоги до прозорості процедур, зрозумілості рішень, гнучкого підходу до строків, а також до активної ролі органів VA у збиранні та перевірці доказів [5; 9; 11; 13].

У підсумку розвиток прецедентного права у цій сфері поступово перетворив ветеранський статус із об'єкта патерналістської опіки на специфічний режим посиленого процесуального захисту. Ветеранські виплати розглядаються як «власницькі» права (property), які не можуть бути обмежені без дотримання підвищених стандартів належної процедури; процесуальні правила (зокрема щодо строків, доказів, мотивування рішень) тлумачаться з урахуванням провідповідального характеру системи; а суди відіграють активну роль у забезпеченні того, щоб формальні процедури не перетворювалися на бар'єр для доступу до правосуддя [5; 9; 15, с. 50–55]. Ця трансформація має очевидний потенціал для запозичення в інших правопорядках, включно з українським, де в умовах повоєнної відбудови постане завдання створення таких процедур розгляду вимог ветеранів, які поєднували б гарантований мінімум конституційних стандартів із чутливістю до особливих потреб і вразливості цієї групи.

Прецеденти щодо доказування, психічного здоров'я та уразливих категорій ветеранів.

Однією з найбільш чутливих сфер розвитку прецедентного права у справах ветеранів є доказування психічних розладів, пов'язаних із бойовим досвідом, а

також військових травм, включно із сексуальним насильством у збройних силах (military sexual trauma, MST). Класична логіка адміністративного процесу, орієнтована на повне документальне підтвердження кожної суттєвої обставини, тут виявляється непридатною: бойові ситуації, хаотичність ведення бойових дій, стигматизація психічних розладів, небажання повідомляти про сексуальне насильство, а також недосконалість військових записів часто роблять неможливим отримання «ідеального» комплексу первинної документації [11; 13]. Саме тому федеральні суди були змушені адаптувати традиційні стандарти доказування, виробивши особливі підходи до оцінки показань ветерана, медичних висновків та непрямих (немедичних) доказів.

Показовою в цьому контексті є справа *Menegassi v. Shinseki* (2011 р.), у якій Федеральний окружний апеляційний суд розглядав питання про те, які саме види доказів можуть підтверджувати факт сексуального насильства під час служби [13]. Адміністрація VA на практиці надавала перевагу «жорстким» документальним підтвердженням (офіційні рапорти, дисциплінарні матеріали, записи медичної служби), фактично зводячи до мінімуму можливість спиратися на медичні висновки, побудовані на свідченнях самого ветерана. Суд, аналізуючи зміст 38 C.F.R. § 3.304(f), дійшов протилежного висновку: згідно з нормативними приписами, у справах про MST допускається широкий спектр «альтернативних» доказів – змін у поведінці, записів про запізнілі звернення по медичну або психологічну допомогу, заяв до сторонніх органів, свідчень близьких тощо [13]. Ба більше, компетентний медичний висновок, що спирається на послідовні й внутрішньо узгоджені показання ветерана, може сам по собі виступати засобом підтвердження факту травматичної події, навіть якщо у військово-службовій документації відсутній прямий запис про інцидент [13].

Таким чином, *Menegassi* закріпила два принципово важливих моменти. По-перше, у категорії справ, де об'єктивні перешкоди для документування події є типовими (насильство, приниження, стигма, страх репресій), допустимими вважаються не лише класичні «офіційні» документи, а й широкий спектр непрямих індикаторів, поведінкових змін та вторинних записів [13; 22, с. 23–31].

По-друге, суд визнав, що медичний висновок не є «похідним» або «другорядним» доказом, а може відігравати ключову роль у встановленні факту травми, якщо базується на належно зібраній інформації та відповідає професійним стандартам [11; 13]. Це суттєво послабило традиційний формалізм, який прив'язував можливість отримання виплат до наявності «ідеально оформлених» службових документів, і переніс центр ваги на комплексну оцінку усіх доступних джерел.

Подальший розвиток цих підходів відбувся у справі *Molitor v. Shulkin* (2017 р.), де САВС аналізував обов'язки ВА щодо допомоги у збиранні доказів та оцінки непрямих «маркерів» травми у справах про MST [11]. Суд підкреслив, що формальне посилення на відсутність записів у службовій документації не може вважатися достатньою підставою для відмови: органи ВА зобов'язані активно шукати альтернативні джерела інформації (архіви підрозділів, дисциплінарні журнали, особові справи, записи інших відомств) та враховувати будь-які зміни в поведінці військовослужбовця, які можуть узгоджуватися з заявами про насильство [11]. Окрему увагу суд приділив необхідності ретельної, а не формальної оцінки психологічних звітів: якщо фахівець-психіатр або психолог обґрунтовано пов'язує поточний стан ветерана з описуваною подією, ВА не може відмахнутися від такого висновку лише з огляду на відсутність прямого службового запису чи рапорту [11; 22, с. 23–31].

На концептуальному рівні *Molitor* посилила вже усталену в *Menegassi* логіку: у справах про ПТСР та MST ВА має не лише пасивно оцінювати надані докази, а й виконувати активну, «розшукову» функцію – ініціювати запити до релевантних органів, допомагати ветерану формулювати запити, пропонувати додаткові медичні обстеження й психологічну діагностику [11; 13]. Відмова у виплатах у такій категорії справ, не передана через призму активного обов'язку органу сприяти збиранню доказів, розцінюється як порушення як провідповідального стандарту, так і вимог належної процедури (*due process*) [9; 11].

У ширшому контексті прецеденти *Menegassi*, *Molitor* та низка споріднених рішень означають якісну зміну у ставленні до доказування у «психологічно

складних» справах. По-перше, було зруйновано презумпцію, за якою відсутність прямого документального підтвердження травматичної події автоматично працює проти ветерана; натомість запроваджено логіку, за якою структурні причини «мовчання» системи (стигма, страх, недосконалість обліку) враховуються як фактор на користь пом'якшення стандартів доказування [11; 13; 18, с. 705–752]. По-друге, суди зміцнили статус ветерана як суб'єкта, чия власна розповідь про пережите, за підтримки кваліфікованого медичного висновку, має самостійну доказову цінність, а не розглядається лише як «суб'єктивна скарга» [13; 22, с. 23–31]. По-третє, VA було однозначно поставлено в позицію органу, який зобов'язаний «розкривати» справу разом із ветераном, а не ховатися за формулами про «недостатність доказів».

У результаті у справах про ПТСР, бойові травми та військове сексуальне насильство було сформовано спеціальний режим доказування, що поєднує: 1) знижений поріг для визнання доказів релевантними та допустимими; 2) посилену роль медичних висновків і психологічних звітів; 3) розширене коло непрямих (немедичних) доказів; 4) активний обов'язок VA сприяти збиранню та оцінці доказів; 5) пріоритет вирішення сумнівів на користь ветерана [8; 11; 13; 15, с. 50–55]. Для українського контексту, де питання ПТСР та сексуального насильства в армії лише починають набувати публічної видимості, зазначені підходи демонструють, як прецедентне право може адаптувати стандарт доказування до реалій війни й травми, не відмовляючись від вимог справедливого й обґрунтованого розгляду справ.

Окремий вимір прецедентного права, дотичного до теми ветеранів, формується на перетині кримінального правосуддя та ветеранських статусів. Йдеться не про класичні спори з VA щодо бенефітів, а про ситуації, коли ветеран постає як обвинувачений або засуджений у кримінальній справі, а його бойовий досвід, травми та психічний стан стають юридично релевантними обставинами при призначенні покарання. У таких випадках суди змушені одночасно враховувати індивідуалізований підхід до покарання, традицію суспільної поваги до військової служби та ризику «романтизації» насильства під

прикриттям статусу ветерана [15, с. 50–55; 21, с. 1171–1194].

Показовою у цьому контексті є справа **Porter v. McCollum** (2009 р.), у якій Верховний суд США аналізував якість захисту в капітальній справі щодо ветерана Корейської війни [14]. Захисник засудженого до смертної кари фактично не розслідував і не представив суду комплекс доказів, пов'язаних із бойовим досвідом, посттравматичними розладами, черепно-мозковими травмами та тяжким дитячим досвідом обвинуваченого. Верховний суд визнав це порушенням стандарту ефективної правової допомоги за тестом *Strickland v. Washington*: адвокат не зібрав очевидно релевантні пом'якшувальні матеріали, а отже, існує «реальна ймовірність» (*reasonable probability*), що повне розкриття цих обставин могло б призвести до іншого результату на стадії призначення покарання [14]. У мотивувальній частині Суд окремо підкреслив, що в американській правовій традиції бойова служба, особливо на «передовій», розглядається як фактор, який заслуговує на особливу увагу при оцінці особи обвинуваченого та його відповідальності [14].

У справі Портера (Porter) Верховний суд, з одного боку, не ставив під сумнів винуватість засудженого й не перетворював військову службу на «індульгенцію» від кримінальної відповідальності. З іншого – чітко визнав, що бойовий досвід, травматичні події, пов'язані з війною, та їхній вплив на психічний стан не є другорядними або суто «моральними» аргументами, а становлять повноцінний блок юридично значущих пом'якшувальних обставин, які повинні входити до «індивідуалізованого пакета» фактичних даних при призначенні покарання [14; 15, с. 50–55]. Неврахування або поверхове врахування цих факторів – зокрема через пасивність захисника – розглядається як порушення права на ефективну допомогу та, опосередковано, як загроза принципу справедливого покарання.

Практика нижчих судів після *Porter v. McCollum* розвивала цю логіку у двох напрямках. По-перше, у справах про тяжкі насильницькі злочини за участі ветеранів суди все частіше зобов'язують захист проводити повноцінне «мітігаційне розслідування» (*mitigation investigation*), яке включає збір даних про військову службу, діагностовані чи недиагностовані психічні розлади, історію

травм, зловживання психоактивними речовинами, пов'язаними з ПТСР [14; 21, с. 1171–1194]. Нездатність захисника належно представити ці обставини в низці випадків визнається підставою для перегляду вироку або принаймні стадії призначення покарання за стандартом Strickland.

По-друге, у сфері призначення покарання поступово формується підхід, згідно з яким статус ветерана та пов'язані з ним травми можуть бути не лише абстрактним «пом'якшувальним фактором», а й аргументом на користь альтернативних, реабілітаційно орієнтованих рішень: спрямування до програм лікування залежностей, психотерапії, участь у спеціалізованих програмах для ветеранів, включно з судами у справах ветеранів (Veterans Treatment Courts), про які йтиметься далі [18, с. 705–752; 19, с. 32–58; 21, с. 1171–1194]. Тут ветеранський статус виконує «подвійну роль»: він одночасно враховується як фактор, що частково знижує ступінь особистої провини (culpability) через вплив травми, та як індикатор того, що у випадку належного лікування й підтримки ризик рецидиву може бути істотно знижений.

У науковій літературі звертається увага на амбівалентність такого підходу. З одного боку, він дозволяє уникнути ситуації, коли ветеран із тяжкими психічними наслідками війни просто «провалюється» у систему масового ув'язнення без урахування специфіки його стану [21, с. 1171–1194; 22, с. 23–31]. З іншого – існує небезпека вибіркового «привілейованого» ставлення до ветеранів порівняно з іншими категоріями осіб із психічними розладами, а також ризик стигматизації ветеранів як потенційно небезпечних, «нестабільних» суб'єктів, яких потрібно «ізолювати» або примусово лікувати. Суди змушені балансувати між традицією суспільної вдячності за військову службу, вимогами загальної рівності перед законом і необхідністю запобігти зловживанням, коли ветеранський статус використовується як формальний «щит» від відповідальності.

У підсумку прецеденти на кшталт **Porter v. McCollum** закріпили у кримінальному правосудді кілька важливих принципів:

1. Бойовий досвід, ПТСР, інші військові травми та ветеранський статус

мають розглядатися як юридично релевантні пом'якшувальні обставини при призначенні покарання, особливо у справах про тяжкі злочини;

2. Адвокат зобов'язаний активно розслідувати ці обставини та представляти їх суду; невиконання цього обов'язку може бути розцінено як неефективна правова допомога;

3. Суд при індивідуалізації покарання має враховувати не лише «формальні» характеристики злочину, а й контекст військової служби, вплив травми на поведінку обвинуваченого та потенціал реабілітації через спеціалізовані програми [14; 15, с. 50–55; 21, с. 1171–1194].

Для українського правопорядку, який лише формує власну модель реагування на правопорушення, вчинені військовослужбовцями й ветеранами, відповідний досвід є принципово важливим. Він демонструє, як у межах кримінальної юстиції можливо одночасно:

- 1) Зберегти загальні стандарти відповідальності й безпеки;
- 2) Визнати специфічний вплив бойових травм на поведінку;
- 3) Інтегрувати у систему правосуддя реабілітаційні елементи, зокрема через спеціалізовані програми й суди у справах ветеранів.

Новітній етап розвитку прецедентного права у справах ветеранів пов'язаний не лише з уточненням матеріальних критеріїв призначення виплат чи стандартів доказування, а й з переглядом «архітектури» самої апеляційної системи – насамперед у зв'язку з упровадженням Закону про модернізацію апеляцій ветеранів (Appeals Modernization Act, АМА) та реформуванням процедур розгляду доказів у legacy-справах. У центрі цієї дискусії опинилися питання: коли саме «закривається» доказова база для Board of Veterans' Appeals (BVA), які процесуальні гарантії має ветеран у перехідний період між legacy-системою й АМА та якою мірою VA може, посилаючись на міркування ефективності, обмежувати можливості подання нових доказів без порушення конституційних стандартів належної процедури [8; 12; 15, с. 50–55].

Показовою для цього етапу стала справа **Costello v. McDonough** (36 Vet. App. 43 (2023)), у якій CAVC розглядав facial-оскарження регуляції 38 C.F.R. §

20.1305(a) з точки зору порушення процедурних гарантій due process [12]. Апелянт стверджував, що положення про 90-денне «вікно» для подання додаткових доказів після повідомлення про сертифікацію апеляції до BVA фактично не забезпечує реальної можливості скористатися цим правом, оскільки Рада може ухвалити рішення раніше, ніж сплине цей строк. На його думку, це створює ситуацію, коли ветеран має формальне, але не змістовне право на подання нових матеріалів, що суперечить вимогам належної правової процедури. Суд, спираючись, зокрема, на критерії з *United States v. Salerno* щодо facial-контролю нормативних актів, відхилив цю аргументацію: він визнав, що § 20.1305(a) не позбавляє legacy-заявників конституційного права на повідомлення та можливість відповісти, оскільки в контексті «відкритого запису» (open record) legacy-системи у них існує низка інших процесуальних можливостей подавати докази на різних етапах, а сама регуляція не є «неконституційною за всіх обставин» [12; 15, с. 50–55].

Таким чином, **Costello** уточнила одразу кілька важливих моментів. По-перше, CAVC чітко розмежував facial-та as-applied-оскарження процесуальних регуляцій VA, встановивши високий поріг для визнання останніх неконституційними «в цілому»: заявник має показати, що норма не забезпечує due process в усіх або майже в усіх типових ситуаціях [12]. По-друге, суд підкреслив, що оцінка «достатності» процесуальних гарантій вимагає врахування повного контексту апеляційної системи – до і після АМА, – а не ізольованого аналізу одного технічного положення [12; 15, с. 50–52]. По-третє, було фактично підтверджено, що VA має певну свободу в «налаштуванні» процедур (зокрема, для розвантаження BVA), за умови, що загалом зберігається змістовний доступ ветеранів до подання доказів і оскарження рішень.

Подальші рішення CAVC і Федерального окружного апеляційного суду розвинули ці підходи в кількох напрямках. Зокрема, у справах, пов'язаних із тлумаченням АМА-процедур (розподілом апеляцій за «ланками» розгляду, фіксацією моменту «закриття» запису, можливістю переходу з однієї «доріжки» до іншої), суди щоразу наголошують: модернізація не може обертатися

прихованим звуженням процесуальних прав ветеранів, а будь-які сумніви щодо доступу до доказової бази та права на апеляцію повинні розв'язуватися на користь заявника [8; 10; 12]. Водночас вони визнають, що до VA як до великої соціальної бюрократії висувуються вимоги не лише щодо індивідуальної справедливості, а й щодо раціональної організації потоку справ, що відбивається у прагненні судів не «паралізувати» систему, визнаючи неконституційними кожне процедурне обмеження [12; 15, с. 50–55].

У цьому зв'язку роль федеральних апеляційних судів дедалі більше полягає в тому, щоб визначати «правила гри» для взаємодії між про-ветеранськими канонами тлумачення, загальними доктринами адміністративного права (деференція до регулятора, стандарти перегляду) та конституційними гарантіями *due process*. CAVC, розв'язуючи питання про законність рішень BVA, послуговується, як правило, комбінованими стандартами перегляду: для фактичних висновків – «*clearly erroneous*», для правових питань – *de novo*, для оцінки достатності мотивації рішення – перевірка на відповідність вимогам 38 U.S.C. § 7104(d)(1) щодо «адекватної заяви підстав» (*reasons or bases*) [8; 10]. Federal Circuit, зі свого боку, фокусується на тлумаченні статутних норм, межах регуляторної дискреції та статусі про-ветеранських інтерпретаційних канонів у співвідношенні із загальними доктринами диференціації до адміністративних органів [4; 8; 15, с. 50–55].

Новітня практика показує, що суди дедалі частіше виходять за межі вузько індивідуальних спорів, розглядаючи ветеранські справи як «вікно» у структурні проблеми системи. Так, у низці рішень CAVC критикує BVA за формальне дотримання процедур без реального аналізу змісту поданих доказів, наголошуючи, що обов'язок надати зрозуміле, логічно послідовне та повне обґрунтування рішень є не технічною вимогою, а ключовою складовою конституційно значущого процесуального статусу ветерана [9; 12; 15, с. 50–55]. В інших справах суди уточнюють межі «симпатичного прочитання» (*sympathetic reading*) *pro se*-документів, зобов'язуючи BVA тлумачити подання ветерана як потенційну апеляцію чи клопотання про перегляд, навіть якщо формально

заголовок або структура документа цьому не відповідають. Усе це вказує на послідовний рух у бік посиленого процесуального захисту за рахунок змістовного, а не суто формального застосування процесуальних норм.

Узагальнюючи, можна констатувати, що новітні тенденції у прецедентному праві у справах ветеранів полягають у поєднанні двох взаємопов'язаних напрямів: 1) конституціоналізації процедур (визнання ветеранських виплат як «власності» у розумінні П'ятої поправки, посилення вимог до повідомлення, мотивування, доступу до доказів та гнучкого тлумачення строків) [5; 9; 12]; 2) структурного контролю за нормативним «дизайном» апеляційної системи VA, де суди зберігають простір для регуляторної модернізації, але водночас не дозволяють їй знівелювати відповідальний характер системи [8; 12; 15, с. 50–55]. Для українського правопорядку така еволюція є показовою: вона демонструє, що навіть у сфері спеціальних соціальних програм для ветеранів ключовими залишаються питання належної процедури, прозорості, передбачуваності та ефективного судового контролю за адміністрацією – фактори, без яких будь-які декларовані гарантії ризикують залишитися лише на папері.

Суди у справах ветеранів (Veterans Treatment Courts) як інновація проблемно-орієнтованого правосуддя

Виникнення судів у справах ветеранів (Veterans Treatment Courts, VTC) неможливо зрозуміти поза ширшим контекстом розвитку проблемно-орієнтованого правосуддя (problem-solving justice) у США. Починаючи з наприкінці 1980-х років, американські суди експериментують із спеціалізованими форматами розгляду справ, які намагаються не лише карати за правопорушення, а й цілеспрямовано впливати на їхні першопричини – залежність від психоактивних речовин, психічні розлади, домашнє насильство тощо [16, с. 357–372; 17]. Перші drug courts, а згодом mental health courts і domestic violence courts запровадили низку інституційних інновацій: міждисциплінарні команди (суддя, прокурор, захист, фахівці з лікування, пробаційні служби), тісну інтеграцію з реабілітаційними програмами, посилений судовий моніторинг замість суто «епізодичного» розгляду, гнучке поєднання

санкцій і заохочень, а також персоналізовані плани втручання [18, с. 705–752; 20, с. 5–31].

На цьому ґрунті у середині 2000-х років починає формуватися усвідомлення того, що серед учасників кримінального процесу щораз частіше опиняються ветерани з бойовим досвідом, ПТСР, черепно-мозковими травмами, залежностями, пов'язаними з «самолікуванням» симптомів, та іншими наслідками служби [16, с. 357–372; 21, с. 1171–1194]. Спершу реакцією на це були неокремі VTC, а радше спеціалізовані «ветеранські доріжки» в межах уже існуючих drug courts або mental health courts, де статус ветерана враховувався як один з факторів при доборі програм лікування чи визначенні умов пробації [16; 18, с. 705–752]. Однак досвід показав, що специфіка ветеранських травм, можливість залучення ресурсів Департаменту у справах ветеранів (VA) та роль «peer mentoring» (наставництва з боку інших ветеранів) вимагають окремої інституційної моделі.

Як показують реконструкції дослідників, перші повноцінні Veterans Treatment Courts постали як локальні ініціативи суддів, які вже мали досвід у сфері проблемно-орієнтованого правосуддя, насамперед – у drug courts [16; 17]. Саме на перетині цих практик сформувалася базова модель VTC: суд, орієнтований на ветеранів, що вчинили переважно нетяжкі (часто пов'язані з залежністю чи насильством у сім'ї) правопорушення, із сильним акцентом на лікуванні, реабілітації та соціальній реінтеграції як умовах уникнення або суттєвого пом'якшення покарання [17; 18, с. 705–752]. При цьому ветеранський статус не розглядається як «автоматичне виправдання» – ідеться про створення спеціалізованого механізму, де кримінальна відповідальність поєднується з інтенсивною терапевтичною підтримкою.

Структурно VTC наслідують ключові риси проблемно-орієнтованих судів. У більшості юрисдикцій вони функціонують як окремі «доріжки» в межах загальної кримінальної юрисдикції, куди справи потрапляють на підставі узгоджених критеріїв добору (тип правопорушення, наявність зв'язку між поведінкою й наслідками служби, готовність ветерана працювати з програмою

тощо) [18, с. 705–752; 19, с. 32–58]. Основними елементами моделі є (таблиця 2):

Таблиця 2 – Ключові елементи системи ветеранських судів США (VTC)

Ключовий елемент	Опис
Міждисциплінарна команда	До складу команди входять суддя, прокурор, адвокат захисту, представники пробації, фахівці з лікування залежностей і психічного здоров'я, а також обов'язково – представник Департаменту у справах ветеранів (VA) або пов'язаної з ним служби.
Система наставництва (mentor program)	Наставництво здійснюють «бойові побратими» – ветерани, які вже пройшли шлях реабілітації й можуть забезпечити емоційну підтримку, допомогу в комунікації з інституціями та «переклад» вимог суду на зрозумілу ветерану мову [19, с. 32–58; 22, с. 23–31].
Поетапні програми (phased programs)	Програми передбачають послідовні стадії: стабілізація, інтенсивне лікування, закріплення результатів, соціальна інтеграція – із регулярними судовими засіданнями, на яких відстежується виконання індивідуального плану.
Гнучка система санкцій і заохочень	Позитивні зміни (рух у програмі, утримання від вживання ПАР, участь у терапії) винагороджуються пом'якшенням умов, а порушення – пропорційними, не суто каральними санкціями, спрямованими на корекцію поведінки [18, с. 705–752; 20, с. 5–31].

З точки зору теорії проблемно-орієнтованого правосуддя, VTC поєднують елементи «therapeutic jurisprudence» (орієнтації на терапевтичний ефект правових рішень), відновного правосуддя (увага до відновлення соціальних зв'язків і шкоди, завданої спільноті) та класичної доктрини індивідуалізації

покарання [18, с. 705–752; 20, с. 5–31]. Вони взаємодіють із системою ветеранських виплат і сервісів як «інституційний посередник»: суд коригує доступ до програм VA (психічне здоров'я, лікування залежностей, житлова підтримка), використовуючи кримінально-правові інструменти не лише як засіб примусу до лікування, а й як рамку для тривалого моніторингу й підтримки.

Водночас емпіричні дослідження засвідчують значну внутрішню різноманітність моделей VTC: юрисдикції по-різному вирішують питання кола допустимих правопорушень, ступеня формальної «добровільності» участі, умов угод про визнання винуватості, а також ролі потерпілих [18, с. 705–752; 19, с. 32–58; 23, с. 322–343]. Однак у більшості випадків зберігається базовий «каркас» проблемно-орієнтованого правосуддя: міждисциплінарний підхід, інтеграція з системою лікування й реабілітації, посиленій судовий моніторинг і спроба працювати не лише з «юридичним фактом злочину», а й з комплексною поствоєнною реальністю життя ветерана. Саме ця інституційна логіка робить VTC релевантним прикладом для порівняльного аналізу та потенційного адаптування до українського контексту.

Юрисдикція судів у справах ветеранів (Veterans Treatment Courts, VTC) переважно формується на рівні штатів та місцевих органів влади як спеціалізовані «доріжки» в межах загальної кримінальної юрисдикції. Як правило, VTC працюють із ветеранами, обвинуваченими у вчиненні нетяжких або середньої тяжкості правопорушень, де наявний очевидний зв'язок між поведінкою і наслідками військової служби (ПТСР, депресія, черепно-мозкові травми, залежності тощо) [18, с. 705–752; 19, с. 32–58]. У більшості юрисдикцій застосовуються моделі досудової (pre-plea) або післявизнальної (post-plea) відстрочки: ветеран або тимчасово уникає формального засудження, або відкладається призначення покарання за умови участі у програмі VTC; успішне її завершення може призвести до зняття обвинувачень, пом'якшення вироку чи очищення запису судимості [18, с. 705–752; 21, с. 1171–1194].

Ключовою передумовою допуску до VTC є підтверджений статус ветерана (часто – із уточненням типу звільнення та права на послуги VA) та наявність

клінічного або принаймні імовірного зв'язку між правопорушенням і наслідками служби [19, с. 32–58]. Деякі юрисдикції допускають участь лише осіб, які мають право на програми VA; інші включають ширшу категорію «justice-involved veterans», у тому числі з обмеженим доступом до федеральних сервісів, покладаючись на місцевих або приватних провайдерів лікування [19, с. 32–58; 20, с. 5–31]. Значною мірою варіюється й коло допустимих складів злочинів: від моделей, де VTC обмежені нетяжкими правопорушеннями (DUI, дрібні крадіжки, правопорушення, пов'язані з наркотиками), до юрисдикцій, які допускають окремі насильницькі злочини за умови згоди потерпілих та наявності переконливих даних про лікувальний потенціал програми [18, с. 705–752; 23, с. 322–343].

Склад учасників процесу в VTC відображає логіку міждисциплінарного, проблемно-орієнтованого правосуддя. Центральною фігурою залишається суддя, проте його роль виходить за межі традиційного арбітражу: він виступає координатором команди, веде регулярні статус-засідання, безпосередньо комунікує з ветеранами, застосовуючи систему санкцій і заохочень [16, с. 357–372; 20, с. 5–31]. У команду зазвичай входять: прокурор, який оцінює доцільність направлення справи до VTC та слідкує за дотриманням інтересів суспільства; адвокат захисту, відповідальний за роз'яснення наслідків участі у програмі та захист процесуальних прав ветерана; працівники служби пробації, що здійснюють повсякденний моніторинг виконання умов; фахівці з лікування залежностей і психічного здоров'я, які розробляють і реалізують індивідуальний план лікування; представник Департаменту у справах ветеранів (VA) або пов'язаної служби, що забезпечує доступ до медичних, реабілітаційних та соціальних програм; іноді – представники служб підтримки житла, працевлаштування, громадських організацій ветеранів [18, с. 705–752; 19, с. 32–58].

Особливу роль у VTC відіграє інститут наставництва (peer mentoring). Наставники-ветерани, які вже пройшли шлях лікування та адаптації, працюють із учасниками програми як «перекладачі» між мовою суду й повсякденним

досвідом служби, допомагають подолати недовіру до інституцій, структурувати повсякденне життя, підтримують дотримання режиму лікування [19, с. 32–58; 22, с. 23–31]. Емпіричні дослідження показують, що саме наявність такого «ветеранського ядра» – одна з ключових відмінностей VTC від інших проблемно-орієнтованих судів і важливий чинник зниження відсіву з програм [20, с. 5–31; 22, с. 23–31].

Щодо типових категорій справ, то більшість VTC працюють із правопорушеннями, які мають очевидний зв'язок із зловживанням психоактивними речовинами, імпульсивною агресією або дезадаптивною поведінкою на тлі ПТСР. До таких належать: правопорушення, пов'язані з водінням у стані сп'яніння (DUI/DWI), незаконним зберіганням або вживанням наркотиків; майнові злочини, вчинені для підтримки залежності (дрібні крадіжки, шахрайство низької тяжкості); інциденти насильства в сім'ї, конфлікти з партнерами чи членами родини, що виникають у контексті неконтрольованих спалахів гніву або зловживання алкоголем; порушення громадського порядку, дрібні напади, інші «public order offenses» [18, с. 705–752; 21, с. 1171–1194].

У частині юрисдикцій VTC принципово не працюють із тяжкими насильницькими злочинами (особливо із застосуванням зброї) або сексуальними злочинами, мотивуючи це захистом потерпілих і ризиками для суспільної безпеки [19, с. 32–58; 23, с. 322–343]. В інших, навпаки, допускається включення обмеженого кола «серйозніших» правопорушень, якщо: 1) існує переконлива клінічна оцінка зв'язку між злочином і травматичними наслідками служби; 2) потерпілі поінформовані й не заперечують проти участі обвинуваченого у програмі VTC; 3) є реалістичний план лікування та моніторингу [18, с. 705–752; 23, с. 322–343]. Це відображає загальну дилему VTC: як поєднати максимальну інклюзивність щодо ветеранів із травмами та збереження довіри суспільства до судової системи й захисту прав потерпілих.

Узагальнюючи, можна сказати, що юрисдикція, склад учасників та типові категорії справ у Veterans Treatment Courts відтворюють логіку проблемно-орієнтованого правосуддя, адаптовану до специфіки ветеранської групи. VTC

фокусуються на правопорушеннях, тісно пов'язаних із ПТСР, військовими травмами і залежностями; залучають розширену міждисциплінарну команду з обов'язковою участю ВА та наставників-ветеранів; функціонують на стику кримінального покарання й інтенсивної реабілітації [18; 19; 20; 22]. Для українського контексту це демонструє можливість побудови спеціалізованих механізмів реагування на правопорушення, вчинені ветеранами, які не знімають відповідальності, але переводять акцент із суто каральної логіки на лікування, реінтеграцію та попередження рецидиву.

Ключова особливість судів у справах ветеранів (Veterans Treatment Courts, VTC) полягає в тому, що вони не обмежуються разовим судовим втручанням, а вибудовують тривалий, поетапний процес, у межах якого кримінально-правові інструменти тісно поєднуються з лікуванням, реабілітацією та соціальною підтримкою [18, с. 705–752; 20, с. 5–31]. Учасник програми VTC, як правило, не просто «відбуває покарання», а проходить інтенсивну, структуровану траєкторію, де судовий контроль виступає рамкою для виконання індивідуального плану лікування й реінтеграції.

Більшість VTC використовують поетапні програми (phased programs), що передбачають кілька послідовних стадій: стабілізація (детоксикація, первинна діагностика, кризове втручання), інтенсивне лікування (психотерапія, медикаментозна корекція, робота із залежностями), закріплення результатів (розвиток навичок саморегуляції, підтримуюча терапія), соціальна інтеграція (працевлаштування, відновлення сімейних зв'язків, житлова стабілізація) [18, с. 705–752; 19, с. 32–58]. Перехід між етапами пов'язується з досягненням чітко визначених цілей (дотримання режиму лікування, негативні тести на ПАР, відсутність нових правопорушень, участь у групових заняттях), що дозволяє суду й команді прозора оцінювати прогрес ветерана.

Центральним інструментом залишається регулярний судовий моніторинг. На відміну від класичної моделі, де суддя з'являється в житті обвинуваченого лише епізодично, у VTC учасник програми періодично постає перед суддею на статус-засіданнях (status hearings). Під час таких засідань обговорюються

результати лікування, дотримання умов програми, складнощі повсякденного функціонування; суддя безпосередньо звертається до ветерана, запитує про його стан, визнає успіхи й реагує на порушення [18, с. 705–752; 20, с. 5–31]. У літературі саме цей «персональний контакт» описується як одна з ключових терапевтичних складових моделі *problem-solving courts*: суддя постає не лише як каральний суб'єкт, а як постійний, видимий модератор процесу змін [18; 21, с. 1171–1194].

Не менш важливим елементом є гнучка система санкцій та заохочень. Позитивні зміни (стабільне відвідування терапії, тривалі періоди тверезості, успіхи у працевлаштуванні, відновлення сімейних стосунків) нерідко відзначаються публічно – похвалою судді, символічними нагородами, послабленням умов нагляду, скороченням частоти судових засідань [18, с. 705–752; 20, с. 5–31]. Порушення (позитивні тести на наркотики, пропуски лікування, дисциплінарні інциденти) тягнуть за собою градуйовані санкції – від попередження й написання рефлексивних завдань до короткострокового тримання під вартою або повернення справи до звичайного кримінального провадження [18; 23, с. 322–343]. При цьому акцент робиться не на кумулятивному покаранні, а на «калібруванні» реакції таким чином, щоб підтримати мотивацію, не руйнуючи досягнутого прогресу.

Окремий програмний блок становить лікування та реабілітаційні інтервенції. Для учасників ВТС зазвичай передбачаються обов'язкові програми лікування залежностей (індивідуальна й групова терапія, програми 12 кроків, когнітивно-поведінкові підходи), спеціалізовані програми роботи з ПТСР, депресією, тривожними розладами, сімейною терапією тощо [18, с. 705–752; 19, с. 32–58]. Важливе місце посідають програми навичок життя (*life skills*) і працевлаштування – тренінги фінансової грамотності, підготовка до пошуку роботи, допомога з відновленням документів, налагодження контактів із роботодавцями [18; 21, с. 1171–1194]. У багатьох юрисдикціях ВТС співпрацюють із житловими програмами для ветеранів, що дозволяє вирішувати питання бездомності або нестабільного житла як ключового ризик-фактора

рецидиву [19, с. 32–58].

Особливим елементом конструкції VTC є менторські програми (peer mentoring). Наставники – зазвичай ветерани з успішним досвідом реінтеграції – закріплюються за конкретними учасниками, супроводжуючи їх упродовж усього циклу програми: супроводжують на судові засідання та візити до сервісів, допомагають структурувати день, підтримують у кризові моменти, «перекладають» вимоги суду й фахівців на знайому ветеранові «мову служби» [19, с. 32–58; 22, с. 23–31]. Дослідження показують, що наявність такого «ветеранського ядра» істотно знижує рівень відсіву з програм, підвищує довіру до суду й лікувальної системи та допомагає нівелювати стигму звернення по психіатричну допомогу [20, с. 5–31; 22, с. 23–31].

Критично важливою є також координація з Департаментом у справах ветеранів (VA) та іншими сервісами. Більшість VTC будуються так, щоб максимально використовувати вже наявні ресурси VA – медичні центри, програми психічного здоров'я, відділення з роботи із залежностями, житлові програми, освітні та працевлаштувальні ініціативи [18, с. 705–752; 19, с. 32–58]. Представник VA (Veterans Justice Outreach specialist або інший фахівець) зазвичай є постійним членом команди суду: він здійснює первинний скринінг ветеранів, допомагає оформлювати доступ до послуг, координує обмін інформацією між лікувальними закладами й судом, відслідковує дотримання плану лікування [19; 22, с. 23–31]. Одночасно VTC взаємодіють із місцевими органами соціального захисту, неурядовими організаціями ветеранів, житловими та освітніми програмами, створюючи навколо учасника «контур підтримки», який виходить за межі суто кримінально-правового поля [18; 20].

З огляду на те, що не всі ветерани мають право на повний спектр послуг VA (через тип звільнення, статус служби тощо), у частині юрисдикцій модель VTC включає паралельні канали доступу до лікування й підтримки через місцеві або приватні програми, які фінансуються штатами, муніципалітетами чи благодійними організаціями [19, с. 32–58; 23, с. 322–343]. Це частково компенсує структурну нерівність доступу до VA, але водночас робить ландшафт VTC ще

більш фрагментованим – від високоресурсних судів із розвинутою мережею партнерів до юрисдикцій, де програми існують радше «на папері», ніж у реальності [18; 23].

Узагальнюючи, програмні елементи Veterans Treatment Courts можна описати як **інтегровану платформу**, де судовий контроль, реабілітаційні інтервенції, наставництво та міжінституційна координація взаємно підсилюють одне одного. Суд дає нормативну «рамку» й забезпечує механізм відповідальності; лікувальні програми працюють із глибинними причинами поведінки; менторство створює горизонтальний рівень підтримки й довіри; координація з VA та іншими сервісами забезпечує ресурсну наповненість траєкторії реінтеграції [18; 19; 20; 22]. Саме ця комплексність відрізняє VTC від традиційних моделей пробації й робить їх релевантною точкою відліку для дискусій про майбутню систему реагування на правопорушення, вчинені ветеранами, у країнах на кшталт України.

Питання ефективності судів у справах ветеранів (Veterans Treatment Courts, VTC) є одним із найбільш дискусійних аспектів сучасного етапу розвитку проблемно-орієнтованого правосуддя. З одного боку, значна частина емпіричних досліджень демонструє позитивні результати – зниження рівня рецидиву, покращення показників зайнятості, стабілізацію житлових умов, зменшення вживання психоактивних речовин та покращення суб'єктивної якості життя учасників програм [18, с. 705–752; 20, с. 5–31]. З іншого – науковці звертають увагу на суттєві методологічні обмеження (відсутність рандомізованих контрольованих досліджень, селекційний ефект добору «більш мотивованих» ветеранів, різноманітність моделей VTC), що не дозволяє однозначно приписати всі позитивні зміни саме участі в програмі, а не комплексу супутніх факторів [18, с. 705–752; 23, с. 322–343].

Більшість наявних оцінок ефективності VTC ґрунтуються на порівнянні рівня повторних правопорушень у випускників програм із контрольними групами ветеранів, які проходили звичайний кримінальний процес або інші форми пробаційного нагляду. Такі дослідження часто фіксують істотно нижчі

показники рецидиву серед учасників VTC, особливо у перші роки після завершення програми, а також більш стабільні житлові умови й вищу залученість до лікування психічних розладів та залежностей [18, с. 705–752; 20, с. 5–31]. Окремі роботи відзначають позитивну динаміку у сфері працевлаштування – зростання частки учасників, які мають роботу або проходять професійну підготовку, порівняно з вихідним станом [18, с. 705–752].

Водночас ці результати не є однозначними. Частина авторів вказує, що статистично значущі переваги VTC щодо рецидиву часто виявляються лише для окремих підгруп (наприклад, учасників, які успішно завершили всі етапи програми), тоді як загальний ефект по всій когорти є скромнішим [20, с. 5–31; 23, с. 322–343]. Крім того, на ефекти VTC накладається селекційний відбір: до програм частіше потрапляють ветерани з відносно нижчим рівнем криміногенного ризику та вищою мотивацією до лікування, тоді як найбільш уразливі групи, включно з особами з важкими психічними розладами чи багаторічною кримінальною історією, нерідко залишаються «за бортом» [18, с. 705–752; 22, с. 23–31]. Це породжує ризик завищеної оцінки ефективності та вимагає обережності при екстраполяції результатів на всю популяцію ветеранів, які потрапляють у поле зору кримінальної юстиції.

Окрема лінія критики стосується нерівності доступу до програм VTC. Дослідники говорять про феномен «justice by geography»: можливість участі ветерана у спеціалізованому суді значною мірою залежить від того, чи існує VTC у конкретному окрузі чи штаті, а також від локальної політики щодо критеріїв допуску [19, с. 32–58; 21, с. 1171–1194]. У низці юрисдикцій до програм допускаються лише ті ветерани, які мають формально «почесний» тип звільнення зі служби або право на повний спектр послуг VA – це автоматично виключає значну частку найбільш проблемних випадків, де саме травми, пов'язані з війною, і призвели до дисциплінарних санкцій і «непочесного» звільнення [19, с. 32–58]. Додаткові бар'єри можуть виникати для жінок-ветеранок, представників расових меншин, ветеранів із сільської місцевості, де VTC фізично відсутні [18, с. 705–752; 22, с. 23–31].

У цьому контексті з'являються застереження, що VTC можуть мимоволі посилювати нерівність: більш ресурсні, поінформовані та соціально інтегровані ветерани отримують доступ до інтенсивної реабілітації та альтернативних санкцій, тоді як найбільш маргіналізовані залишаються у традиційній, більш каральній системі [20, с. 5–31; 22, с. 23–31]. Частина досліджень фіксує також неоднорідність підходів суддів та прокурорів до відбору кандидатів у програми, що створює простір для суб'єктивізму й, потенційно, для дискримінаційних практик, навіть якщо вони не є умисними [19, с. 32–58; 23, с. 322–343].

Ще один напрям критики стосується «юридичного патерналізму» та ризику «розширення мережі контролю» (net-widening). На думку частини авторів, VTC, апелюючи до реабілітаційних цілей, фактично розширюють сферу судового та пробаційного нагляду: ветерани, які за інших обставин могли б отримати короткий строк чи умовний вирок, натомість виявляються включеними в багаторічні, інтенсивно контрольовані програми, де кожне порушення режиму може спричинити санкції, включно з позбавленням волі [20, с. 5–31; 23, с. 322–343]. Додатково постає питання добровільності участі: формально вона базується на згоді ветерана, але на практиці ця згода часто дається під загрозою значно суворішого покарання у разі відмови, що ставить під сумнів повну автономію вибору [22, с. 23–31].

У межах дискусії про «юридичний патерналізм» наголошується також на амбівалентності ставлення до ветеранів у VTC: з одного боку, їх визнають особливою, вразливою групою, якій потрібні посилені реабілітаційні зусилля; з іншого – саме цей статус використовується для виправдання глибшого втручання держави в приватне життя, включно з регулярними тестами на наркотики, примусовою участю у терапевтичних програмах, жорстким моніторингом повсякденних практик [18, с. 705–752; 22, с. 23–31]. Критики попереджають, що така «доброзичлива опіка» може призвести до нормалізації ідеї про те, що ветерани – це «постійні пацієнти» або «потенційно небезпечні» суб'єкти, яких потрібно утримувати в полі зору системи.

Нарешті, важливою складовою критичної рефлексії є питання про місце

VTC у ширшій структурі соціальної політики. Частина дослідників зауважує, що держава ризикує зробити кримінальну юстицію «вхідними воротами» до системи лікування та соціальних послуг, які мали б бути доступними поза контекстом криміналізації [20, с. 5–31; 21, с. 1171–1194]. Іншими словами, замість інвестування в доступну психіатричну допомогу, житлову політику, програми підтримки ветеранів «на ранніх етапах», держава опиняється в ситуації, коли багато з цих проблем починають вирішуватися вже «на виході» – через суд і загрозу кримінальної відповідальності.

Попри ці критичні зауваги, більшість дослідників погоджуються, що VTC є важливим інституційним експериментом, який продемонстрував можливість поєднання кримінального правосуддя з реабілітаційними стратегіями, чутливими до специфіки ветеранської групи [18; 19; 20; 23]. Ключові виклики на наступні роки пов'язані з: 1) підвищенням якості емпіричної оцінки ефективності програм (з урахуванням селекційних ефектів і довгострокових наслідків); 2) розширенням і водночас справедливим структуруванням доступу до VTC; 3) запобіганням надмірній «юридизації» лікування та втручання у приватне життя ветеранів; 4) інтеграцією VTC у ширшу систему превентивної соціальної політики. Для України цей досвід є важливим як джерело не лише інституційних рішень, а й попереджень щодо ризиків, які неминуче виникають при спробі поєднати реабілітацію ветеранів із засобами кримінального права.

Висновки.

Узагальнюючи проведений аналіз, можна констатувати, що еволюція судового захисту ветеранів у США пройшла шлях від фрагментарних рішень, пов'язаних із статусом військовослужбовців і резервістів, до формування комплексної багаторівневої системи спеціалізованих інституцій і прецедентів. Початкові механізми – післявоєнні пенсійні програми та окремі норми про захист від цивільних зобов'язань під час служби – поступилися місцем розгалуженій моделі, у якій адміністративні органи (VA, BVA), спеціалізовані суди (CAVC, Federal Circuit) та інноваційні формати проблемно-орієнтованого правосуддя (Veterans Treatment Courts) взаємодіють між собою, створюючи

цілісний правовий режим для ветеранів [3; 4; 8; 10; 15, с. 45–55]. Ця трансформація відображає загальний тренд переходу від патерналістської «адміністрації милості» до правової моделі, в якій ветеранські виплати та гарантії розглядаються як юридично захищені права, що підлягають судовому контролю.

Ключові судові прецеденти відіграли визначальну роль у конкретизації стандартів доказування, процесуальних гарантій та матеріально-правового статусу ветеранів. Рішення *Walters v. National Association of Radiation Survivors* і *Brown v. Gardner* окреслили межі допустимого адміністративного патерналізму та закріпили принцип тлумачення неоднозначних норм на користь ветерана й обмеження регуляторної дискреції VA [3; 4; 15, с. 40–45; 50–52]. У справах *Colvin v. Derwinski*, *Hodge v. West*, *Ferguson v. Principi*, *Henderson v. Shinseki* було сформовано «відповідальний» підхід (*pro-claimant*), що передбачає зниження доказового тягара для заявника, пріоритет вирішення сумнівів на його користь, активний обов'язок органу сприяти збиранню доказів та гнучке тлумачення процесуальних строків [5; 7; 8; 10; 15, с. 50–55]. Рішення *Cushman v. Shinseki* закріпило концептуальний зсув, визнавши ветеранські виплати «власністю» у сенсі П'ятої поправки та поширивши на них конституційні гарантії належної процедури (*due process*) [9]. У справах *Menegassi v. Shinseki*, *Molitor v. Shulkin* та низці пов'язаних рішень було адаптовано стандарти доказування до специфіки ПТСР, бойових травм та військового сексуального насильства, визнавши самостійну доказову вагу медичних висновків і непрямих (немедичних) доказів, а також структурну вразливість цієї категорії ветеранів [11; 13; 18, с. 705–752; 22, с. 23–31]. У сукупності ці прецеденти перетворили ветеранський статус із об'єкта «соціальної політики» на особливий режим посиленого процесуального й матеріально-правового захисту.

Veterans Treatment Courts, що постали в руслі проблемно-орієнтованого правосуддя (*problem-solving justice*), демонструють іншу – інтегративну – траєкторію розвитку. Вони поєднують кримінально-правові інструменти із реабілітаційними програмами, менторством та координацією з системою VA,

зосереджуючись на правопорушеннях, тісно пов'язаних із ПТСР, залежностями та іншими наслідками військової служби [16; 18, с. 705–752; 19, с. 32–58; 20, с. 5–31]. Наявні емпіричні дані свідчать про потенціал ВТС щодо зниження рецидиву, покращення житлової стабільності та залученості до лікування, хоча ці результати обмежуються селекційними ефектами та високою варіативністю моделей на рівні штатів [18; 20; 23, с. 322–343]. Паралельно в науковій дискусії актуалізуються питання нерівності доступу до таких програм у різних регіонах та для різних груп ветеранів, а також ризики «юридичного патерналізму» й «розширення мережі контролю» – коли реабілітаційні ініціативи супроводжуються посиленням нагляду й втручанням у приватне життя [20; 22; 23].

Для України, яка стикається з безпрецедентним масштабом ветеранського досвіду внаслідок повномасштабної війни, досвід США має виразний прикладний потенціал. По-перше, прецедентний підхід до тлумачення норм на користь ветерана, закріплення знижених стандартів доказування у справах, пов'язаних із бойовими травмами та ПТСР, а також конституційне розуміння ветеранських виплат як юридично захищених прав можуть бути адаптовані в межах української системи судового та адміністративного правосуддя [4; 5; 9; 15, с. 50–55]. По-друге, запровадження спеціалізованих програм/«доріжок» для ветеранів у межах уже наявних судів (з опорою на пробацію, служби психічного здоров'я й реабілітаційні центри) може відтворити ключові елементи моделі ВТС без створення повністю окремої юрисдикції, що особливо важливо в умовах обмежених ресурсів [18; 19; 20; 22]. По-третє, інституціоналізація менторських програм, залучення ветеранських організацій до розробки індивідуальних планів реабілітації, формалізація взаємодії суду, пробації, органів у справах ветеранів та охорони здоров'я здатні інтегрувати правосуддя у ширший контур державної політики щодо ветеранів. Важливими запобіжниками при цьому мають стати прозорі критерії доступу, недопущення дискримінації та баланс між добровільністю участі й необхідністю захисту суспільної безпеки.

Перспективи подальших досліджень у цій сфері є багатовимірними. По-

перше, потребує окремого опрацювання порівняльний аналіз підходів Верховного суду США та Європейського суду з прав людини у справах, пов'язаних із військовослужбовцями й ветеранами (право на життя і належне розслідування, заборона нелюдського поводження, доступ до правосуддя, соціальні гарантії), зокрема щодо того, наскільки європейська доктрина готова до формування «поширеного» процесуального статусу ветеранів. По-друге, на часі емпіричні дослідження потреб українських ветеранів у сфері судового захисту: типологія спорів (соціальні виплати, медичне забезпечення, працевлаштування, кримінальне правосуддя), бар'єри доступу до правосуддя, дефіцити доказової бази у справах про ПТСР і бойові травми, оцінка готовності національних інституцій до впровадження спеціалізованих програм. По-третє, окремого аналізу потребують моделі пілотних «ветерансько-орієнтованих» програм у судах та органах пробації з подальшою оцінкою їхньої ефективності з точки зору рецидиву, соціальної реінтеграції й дотримання прав людини. Саме поєднання доктринально-прецедентного аналізу з емпіричними даними дозволить сформувавши для України реалістичну, правово вивірену й чутливу до травматичного досвіду ветеранів модель судового та правового захисту в поствоєнний період.

Література:

1. Boone v. Lightner, 319 U.S. 561 (1943).
2. Fishgold v. Sullivan Drydock & Repair Corp., 328 U.S. 275 (1946).
3. Walters v. National Association of Radiation Survivors, 473 U.S. 305 (1985).
4. Brown v. Gardner, 513 U.S. 115 (1994).
5. Henderson v. Shinseki, 562 U.S. 428 (2011).
6. Bufkin v. Collins, 604 U.S. ____ (2025).
7. Ferguson v. Principi, 273 F.3d 1072 (Fed. Cir. 2001).
8. Hodge v. West, 155 F.3d 1356 (Fed. Cir. 1998).
9. Cushman v. Shinseki, 576 F.3d 1290 (Fed. Cir. 2009).
10. Colvin v. Derwinski, 1 Vet. App. 171 (1991).

11. *Molitor v. Shulkin*, 28 Vet. App. 397 (2017).
12. *Costello v. McDonough*, 36 Vet. App. 43 (2023).
13. *Menegassi v. Shinseki*, 638 F.3d 1379 (Fed. Cir. 2011).
14. *Porter v. McCollum*, 558 U.S. 30 (2009).
15. Ridgway J. D. *Recovering an Institutional Memory: The Origins of the Modern Veterans Benefits System, 1914 to 1958* // *Veterans Law Review*. – 2013. – Vol. 5, No. 1. – P. 1–55.
16. Russell R. T. *Veterans Treatment Court: A Proactive Approach* // *New England Journal on Criminal and Civil Confinement*. – 2009. – Vol. 35. – P. 357–372.
17. Russell R. T. *Veterans Treatment Courts* // *Touro Law Review*. – 2015. – Vol. 31, No. 3. – P. 385–401.
18. Baldwin J. M. *Investigating the Programmatic Attack: A National Survey of Veterans Treatment Courts* // *Journal of Criminal Law and Criminology*. – 2015. – Vol. 105, No. 3. – P. 705–752.
19. Rapisarda S. S., Kras K. R., LeMoyne G., Hummer D., Socia K. M. *Veterans Treatment Courts: A Nationwide Review of Enacting and Eligibility State Statutes* // *Victims & Offenders*. – 2024. – Vol. 19, No. 1. – P. 32–58.
20. Byrne J. M., Kras K. R., Rapisarda S. S., Socia K. M. *New Research on Veterans Treatment Courts: An Overview of the Community Participatory Research on Veterans in Specialized Programming Project* // *Victims & Offenders*. – 2024. – Vol. 19, No. 1. – P. 5–31.
21. Lennon C. *The Growth and Need for Veterans Treatment Courts* // *Touro Law Review*. – 2020. – Vol. 35, No. 4. – P. 1171–1194.
22. Moore D. *Court Actors' Perceptions of Barriers to Veterans' Treatment Court Participation* // *Journal of Veterans Studies*. – 2023. – Vol. 9, No. 3. – P. 23–31.
23. Douds A. S., Hummer D. *When a Veterans' Treatment Court Fails: Lessons Learned from a Qualitative Evaluation* // *Victims & Offenders*. – 2019. – Vol. 14, No. 3. – P. 322–343.

Abstract. *The article examines key U.S. judicial precedents in cases concerning the legal status and social protection of military veterans, as well as the emergence of specialized Veterans Treatment*

Courts. Drawing on decisions of the U.S. Supreme Court and federal appellate courts, the study traces the evolution from a narrow, benefit-oriented reading of veterans' legislation towards a pro-claimant standard, strengthened procedural safeguards, and specific evidentiary approaches in cases involving PTSD and other combat-related injuries. The authors paid particular attention to the institutional model of Veterans Treatment Courts as a form of problem-solving justice that combines criminal law instruments with rehabilitation-oriented interventions and case management. The article outlines how selected elements of the U.S. experience may be adapted to develop an effective system of judicial and quasi-judicial protection for veterans in post-war Ukraine.

Key words: *veterans, judicial precedents, U.S. Supreme Court, procedural safeguards, post-traumatic stress disorder, Veterans Treatment Courts, legal protection of veterans*

Статтю надіслано: 20.11.2025 р.

© Виговський М.Ю., Доценко В.О., Жолоб М.П., Федінський О.М.